

ION NEGOIȚESCU, A MILITANT LOVINESCIAN

Mircea A. Diaconu

Prof., PhD, "Ștefan cel Mare" University of Suceava

Abstract: An excerpt part of a broader research that deals with the relationship between I. Negoitescu's critique, a refined aesthete, and Ion Agârbiceanu's prose, social and ethical committed prose, the present study aims to argue how, similar to his professor, E. Lovinescu, the professor of the autonomy of aesthetics and the need to synchronize the Romanian culture with the European values, I. Negoitescu goes beyond Lovinescu's thinking, thus building his own aesthetics. Consequently, the testimonies of the young Negoitescu, the moment of his adherence to legionarism, the ideas expressed in the Manifesto of the Sibiu Literary Circle, his own confessions in favor of Lovinescu, but also the way it is perceived by the Romanian literary criticism are brought into discussion. All in all, Negoitescu's option for an overcoming of the aesthetic in favor of super-individual human values is argued. Amongst the arguments, his opinions and his colleagues' opinions from the Sibiu Literary Circle referring to I.L. Caragiale are invoked.

Keywords: I. Negoitescu, the autonomy of aesthetics, the Sibiu Literary Circle, I.L. Caragiale

01. Un posedat al emoțiilor estetice

Este I. Negoitescu cel mai lovinescian dintre critici? Devenit aproape loc comun, faptul reiese atât din evaluările celorlalți (așa e perceput cel mai adesea), dar și din opțiunile lui cele mai vizibile. Negoitescu vrea să se știe că profesiunea lui de credință e una lovinesciană. În tot cazul, problema merită o discuție mai amplă, din care nu pot lipsi câteva aspecte biografice.

În 20 mai 1938 (când nu împlinise încă 18 ani), I. Negoitescu nota în paginile lui de jurnal (publicate în 1997 sub titlul *Ora oglinzilor*): „Mi-am cumpărat o carte, pe care de mult doream s-o am în bibliotecă: *Istoria literaturii române contemporane* de E. Lovinescu. // Criticul acesta, admirabil, cu toată greșeala lui de ordin național, e de o valoare ce nu se poate discuta”. Și deși proiecta peste câteva luni (5 decembrie 1938) „un studiu de combatere (lecțiunea e, totuși, nesigură, ne spun editorii) a parte din ideile lui Lovinescu din *Istoria civilizației române moderne*”, pe 28 decembrie nota că a început să citească și volumul al II-lea, mărturisind că „volumul I mi-a plăcut și mi-a lărgit considerabil orizontul vederii asupra ramurilor de cultură la care se referea”. De altfel, într-o încercare de studiu din 1 iunie 1938, poate chiar ca urmare a lecturilor din Lovinescu, Negoitescu exprimă convingerea că „În arta literară nu există altă tendință decât aceea de a produce emoția estetică. În adevărata artă literară nu poate fi vorba de tendință moralizatoare. Scriitorul nu produce, nu «poate» produce opera de artă sub imboldul unei tendințe, ci doar sub imboldul genialității sale creatoare. Există artă evident moralizatoare, dar ea a fost concepută nu pe baza tendinței moralizatoare a autorului, ci fiindcă așa e structurată genialitatea sa creatoare”.

Ideile sînt reluate în ale locuri din fragmentele de studii de la sfîrșitul anilor '30, publicate în *Ora oglinzilor*. Astfel, în „Corectări la *Naționalitatea în artă* de A.C. Cuza” (datat 1 iunie 1938), I. Negoitescu exprimă rezerve față de opiniile lui A.C. Cuza care generaliza teoriile sămănătoriste privind obligativitatea artiștilor „de a se inspira din

românesc”. Enescu sau Grigorescu sînt invocați tocmai pentru a releva depășirea naționalului. Iar concluzia pe care o trage Negoïtescu e următoarea: „Un artist are totdeauna libertatea de a-și alege subiectele cum vrea și de unde vrea. Cu cît e mai superior, în opera lui naționalitatea se va întrevădea, chiar și fără voia lui”. Iar aici Negoïtescu aduce în discuție o problemă sensibilă, aceea a literaturii române scrise de evrei, care merită să fie cunoscută. Iată: „În ce privește pe scriitorii evrei, noi spunem: Operele lor, care descriu ghetoul din națiunea în mijlocul căreia trăiesc, sînt cele mai de valoare și ajung să fie, uneori, întrucît întrebunțează ca mijloc de exprimare graiul națiunii gazdă, capodopere ale înseși acestei națiuni”. Mai mult, evocînd, în 1943, prima întrevădere cu Lovinescu, Negoïtescu se întrebă: „Eram un posedat al emoțiilor estetice, chinutul meu suflet care înflorise la umbra zidurilor sumbre din cetatea Sibiului, ce căuta în apa tulbure a acestei capitale, unde rasele și obiceiurile se împreunau, unde din împerecherea Occidentului și Orientul ieșise o ființă grotescă, acel suflet al metropolei, murdar și pur, cu trupul lasciv și ochii de o scăpărare atît de vie?”.

Dar întrebarea este implicit mărturisire și adeziune. În acel mediu impur al Bucureștilor balcanici, „sensibilitatea mea, continuă Negoïtescu, era de natură livrescă”. De altfel, iată cum încep paginile acestea confesive scrise în 1943: „Evoluam diafan pe străzi. Hrănit cu lecturi de supremă artă, îmbăiat în apele pure ale muzicii și luminîndu-mi în sînger irizările cromatice ale impresioniștilor francezi, cu gîndurile arse de focul magic al demoniei flamande. Ce împărechiere de gusturi îmi dizolva inima, ca într-o plasmă miraculoasă, de unde sufletul îmi iradia?”.

Existența însăși e trăită estetic, printr-o senzorialitate dusă la extrem, a dematerializării totale. Pasionat de impresioniști, de irizările lor cromatice, nu întîmplător va fi văzut, mult mai tîrziu, în Lovinescu un critic simbolist. Curajoasă folosire a termenului (și curajoasă situație), care se bazează însă pe o argumentație pe măsură. În fine, pentru a vedea cît de mult coboară esteticul în stradă, în organic, să cităm o altă secvență din rîndurile de început: „Erau clipe cînd, pierdut în noapte, mă credeam Aubrey de Vère, ciudatul cavalier Lely, eroul lui Mateiu Caragiale; în capul meu, ca într-o vastă sală de concert, al cărei singur spectator tot eu eram, se auzeau viorile și flautele, violoncelele și clavecinele, muzica eterată și simplă a lui Bach se tăia în planul stridențelor lui Strawinsky. Mereu și mereu se întretăiau planurile, ca în tablourile îngrozitoare, adevăratele coșmaruri intelectuale, ale lui Picasso”. Și aici urmează întrebarea: „Eram un posedat al emoțiilor estetice [...]?”. Indiscutabil că Negoïtescu era un posedat al emoțiilor estetice, iar critica literară, bulversată și de originalitățile lui Negoïtescu, a rămas fixată în această imagine.

02. Experiența tinerească a antimodernității

Dar acest posedat al emoțiilor, care mărturisește că a devenit „aerian de fericire” după una-două întîlniri cu Lovinescu și care dezvăluie că i-a păstrat lui Lovinescu „o dragoste care a crescut mereu și va crește încă, topind în ea toate iubirile mele pentru cărți, pentru tablouri și pentru simfonii”, avusese o experiență în anii adolescenței în care nu trăise doar pentru artă. E vorba de tinerețea lui legionară. Tinerețea de dreapta. Tocmai așa se explică „greșeala de ordin național” din *Istoria literaturii române contemporane* – iar Agârbiceanu, avînd în vedere felul lui Lovinescu de a-i judeca textele pe temă evreiască, era aici, fără doar și poate, un caz. Probabil așa se explică proiectatul „studiu de combatere” a ideilor din *Istoria civilizației române moderne*. Pînă la urmă, se pare că va fi învins esteticul. Dar un estetic în care se va adăposti ceva din fondul unei umanități care-și transcende individualitate, istoria,

concretul, pentru a se proiecta nu atât în mitic și arhetipal, cât în adâncurile ființei, într-o abisalitate pe care opera o oglindește.

În fapt, în anii tinereții, înainte chiar de a-l citi pe Lovinescu, Negoïtescu era, ideologic, un antimodern. Era acel antimodernism din care s-au născut la noi, ca în întreaga Europă, reacțiile de recuperare a ființei originare, nealterate de civilizație și rațiune. Preocupările pentru India, pentru dacism, pentru ortodoxie, panslavismul, yoga, chiar arta neagră a dadaștilor erau reacții față de supremația rațiunii promovate de iluminiști care duseseră în fundătura și ororile războiului.

Pentru Negoïtescu, într-un gest de un vitalism total, războiul este chiar o reacție la inerție. Iată-l notînd, pe 4 martie 1937: „Toată perioada de vreme pînă la război n-a fost altceva decît o continuă acumulare de forțe în vederea fatalei izbucniri. Formele sociale satisfăceau doar o mică parte a omenirii, o extrem de mică parte, în timp ce marea majoritate suferea din toate puterile. Revoluția franceză și apoi toate celelalte care i-au urmat n-au reușit decît în minimă parte să îndrepte dăunătoarele stări de lucruri”. Discursul continuă în aceiași termeni, invocîndu-se faptul că „francezii nu erau încă pregătiți pentru marea: Libertate, Egalitate, Fraternitate”, ori că războiul n-a fost provocat de atentatorul de la Sarajevo, nici de interese politice concrete, ci de logica însăși a istoriei: „El a fost provocat de omenirea întregă. Chiar și liniștii burghezi, cei ce se aflau într-o bunăstare materială, simțeau că în sufletul lor fierbe ceva. Îi cuprinsese o neliniște. Milioane de suflete ce se frămîntau febril alcătuiau un vulcan enorm ce trebuia să erupă”. Or, războiul n-a fost decît prima erupție: „Prima a prevestit pe a doua. Pe aceasta o vom cunoaște-o noi tinerii de azi. Omul caută mereu și dibuiește, doar va putea să nimerească pe calea spre bine. Calea arătată de Mântuitorul, creștinismul, e cea mai perfectă. [...] Și eu am convingerea că într-o bună zi oamenii se vor întoarce pocăiți tot spre calea bătută de martirii primelor veacuri creștine”. Nu vom vorbi acum de ironia sorții. Dar putem înțelege ceva din rădăcinile concepției lui Negoïtescu despre modernitate. Și despre estetic.

Pe de altă parte, explicabilă, în acest context, dorința lui Negoïtescu de a combate viziunea lui Lovinescu. Tînrăr fiind, să ne-amintim, îi iartă, totuși, greșeala de ordin național. Oricum, nu poți ocoli întrebarea dacă nu cumva aici se vor fi aflînd rădăcinile preocupării de mai tîrziu a lui Negoïtescu pentru trans-istoric, pentru trans-estetic. Există, în tot cazul, o zonă *plutonică* în scrisul lui Negoïtescu, cu rădăcinile în tumultul tinereții. Așa să se explice admirația lui pentru Agărbiceanu? Greu de susținut o astfel de ipoteză. În fond, Negoïtescu abjură rapid fanatismele verzi de tinerețe; dar, dincolo de biografic, va fi putut fi cu totul extirpată locuirea în substratul originar? De aici, poate, identificarea acelei modernități – o altă modernitate – a lui Agărbiceanu, care sondează ființa. Doar că, spre deosebire de Sadoveanu sau Eminescu, considerați, cum vom vedea la un moment dat, scriitorii neestetici, Agărbiceanu chiar o face, în cel mai propriu-sens, într-o manieră ne-estetică, dacă nu cumva, deliberat, chiar împotriva esteticului.

03. Povestea unui Manifest

Cert este că, după aceste arderi de adolescență, modelul lui Negoïtescu devine Lovinescu. Cărțile lui i-au marcat existența. De altfel, explicit, Negoïtescu a pledat permanent pentru autonomia esteticului – cum am văzut, e una dintre acuzațiile care i se aduc prin anii '50 – și dacă în conștiința publică el are această imagine, faptul se datorează înainte de toate cunoscutului *Manifest al Cercului Literar*, publicat în ziarul „Viața” din 13 mai 1943. Interesant supratitlul, poate pus de redacție, cu nota lui de revoltă ironică: „Ardealul estetic”.

În fapt, Negoïtescu consideră cã scrisoarea pe care i-o trimite lui Lovinescu e un „protest împotriva formelor desuete care mai stãruie peste literatura [...] ce se vrea, în mod anacronic, regionalã și «specificã»”. Asemenea lui Lovinescu odinioarã, Negoïtescu crede și el cã Ardealul e sãmãnãtorist în mod organic; și dacã acest fapt era justificat cîndva, constanta aceasta care pune în minorat esteticul trebuie depãșitã. „Aceastã scrisoare Vã vine din Ardeal din patria sãmãnãtorismului”, mãrturisește el, pentru a detalia: „În Ardeal, însã, criza nu reapare ca o împrejurare momentanã, de influență și oportunitate extraestetice, ci ea se prezintã ca o permanență, ca o stare de spirit retrogradã și profund dãunãtoare evoluției artistice”, care este expresia „lipsei grave a unei conștiințe estetice și a bunului gust”. În concluzie, crede cã e necesarã „o cît mai grabnicã liberare din crusta anacronicã a sãmãnãtorismului specificist”.

Sincronizarea cu Occidentul, pe care Negoïtescu o aduce în discuție, ar însemna depãșirea specificitãții și relevarea a ceea ce e general, „ideea purã a umanitãții”. Iar repererele nu sînt deloc accidentale: „Iatã de ce opera unui Platon, unui Goethe sau a unui Rodin, reprezintã un bun de umanitate și nu se perimeazã; ea nu are însemnãtate în mãsura momentului și locului cînd a fost realizatã, ci mai ales atît cît constituie expresia umanitãții creatoare”.

Opțiunea pentru estetic nu exclude – cum nu se întîmplã, de altfel, nici în cazul lui Lovinescu – un anumit conținut, dar este un conținut care depãșește localul, particularul, proiectîndu-se în ființa profundã, ori, ca mai tîrziu, în tragic. Originea unei astfel de poziții este, ca și în cazul opțiunii pentru estetic, pentru autonomia esteticului, același Maiorescu, care vorbea despre impersonalitatea artistului și despre depãșirea particularului, prin europenizarea culturii române. Sã fi descoperit Negoïtescu o astfel de „sintezã” – greu decelabilã, însã – la sãmãnãtoristul (dupã Lovinescu) Agãrbiceanu? Cum se face cã lovinescianul cel mai pur e un admirator al lui Agãrbiceanu, iatã chiar obiectul acestei analize.

Cert este cã Manifestul genereazã mari dispute în spațiul transilvãnean. O detaliere a lor, în Lucian Valea, *Generația amînatã*, care, comentînd scrisoarea trimisã de cerchiști lui Lovinescu conchide: „Cîte afirmații, tot atîtea erori” (217). Citãm de-aici: „În lunile mai-iunie 1941, Negoïtescu e partizan declarat al poeziei emanînd dintr-un «etos prea bine stabilit». Peste un an numai va adera la radicalismul estetic lovinescian” (164). Sau: „În mai 1942, la București, cerchiștii nu-l cautã pe Lovinescu. În mai 1943, aderã, public, la lovinescianism și-i trimit criticului o scrisoare care stîrnește scandal. Ce se întîmplase în decursul unui an? Crescuserã, desigur, presiunile extra literare și apãrarea culturii cerea, din acest punct de vedere, un bastion încercat” (215). Sînt pagini de bunã evocare și de bune amintiri în cartea lui Lucian Valea, care se situase de partea cealaltã a baricadei, a literaturii care trebuia angajatã: „Nu de retorica manifestelor se simțea atunci nevoie, ci de gestul lovinescian din epoca neutralitãții și a primului rãzboi: ieșirea tuturor scriitorilor adevãrați din primejdioasa lor izolare, printr-o prezență publicisticã realã, care ar fi ridicat nivelul calitativ al scrierilor dedicate rezistenței noastre naționale” (220). Sã nu uitãm cã Lovinescu îi considerã pe cerchiști, în rãspunsul lui (publicat în „Viața”, 23 mai 1943), *a patra generație maioreșcianã*. Lovinescu reia aici istoria luptei pentru autonomie, invocînd Ardealul, „unde confuziile, pe care le combãtea T. Maiorescu acum șaptezeci de ani și eu însumi de vrei patruzeci de ani, intrã în însãși plãmada unei alcãtuirii sufletești cu mari justificãri istorice în trecut dar fãrã îndreptãțire legitimã de a se perpetua peste necesitatea momentului, care nu mai cere ca noțiunea esteticului sã fie subestimãtã noțiunii eticului și culturalului”, pentru a releva ulterior riscurile pe care le presupune o astfel de situație: „Eu n-am jucat nici un rol politic sau cultural și încã din tinerețe am renunțat de bunã voie și bucuros la o carierã totuși

Section: LITERATURE

legitimă, numai pentru a mă putea consacra unei activități critice libere de orice constrângeri morale, căreia dvs. îi aduceți astăzi o undă de simpatie și stimă măgulitoare. După o muncă de 40 de ani, ce ar putea impune oarecare considerație prin continuitatea și dezinteresarea ei notorie, mă văd la fel de descoperit tuturor atacurilor îndrăgite sau începătorilor ca și în debuturile mele, am rămas deznaționalizat. Acum un an, în revista «Convorbiri Literare», unde m-am străduit odinioară, atîta vreme, și pe al căror spirit «major» am pretenția a-l continua, am citit articolul unui tînăr, de al cărui nume auzeam înțîia oară, susținînd că în momentele de față, cînd pier atîția eroi pe stepele Rusiei, oameni primejdioși literaturii noastre naționale ca mine ar trebui puși la zid și împușcați. Iată ce vă așteaptă pe calea, pe care ați apucat”.

În final, întrebarea retorică dă girul grupului, în fruntea căruia se afla atunci Negoîtescu. „Să fiți oare dv. elementele tinere, din care se va selecta a patra generație postmaioresciană de apărători ai autonomiei esteticului?”, urmată de mărturisirea testamentară: „Cum vă răspund dintr-un sanatoriu, ochii mei s-ar închide bucuoși peste aceste zori fericite” („Răspunsul d-lui E. Lovinescu la scrisoarea «Cercului Literar» din Sibiu”, în *Scrieri 3. Aquaforte*, Ediție de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1979).

04. Stereotipii, printre critici

Oricum, critica literară a văzut în Negoîtescu înainte de toate lovinesciana autonomie a esteticului, ceea ce s-ar putea numi, pornind de la disocierea pe care el însuși o face în eseu despre Eminescu, *zona neptunică* a creației sale critice. Este ceea ce reține sau impune enciclopedia.

În DSR, Ion Vartic conchide că Negoîtescu este „criticul cel mai apropiat de E. Lovinescu” și că pe lîngă alte imperative ale mentorului, pe care le preia, „o pondere covîrșitoare” o are „disocierea valorii estetice de celelalte valori”. Nimic nu-i perturbă teza, chiar dacă el citează la un moment dat, din „Perspectivă”, unul dintre articolele-program din „Revista Cercului Literar” (publicată în nr. 1, ian. 1941), afirmația lui Negoîtescu conform căreia „Opera de artă poate cuprinde și alte valori decît cea estetică. Dacă însă pe aceasta n-o cuprinde, ea e nulă ca operă de artă”. Care sînt acele alte valori care au apărut în sistemul estetic al lui Negoîtescu, Ion Vartic nu ne spune.

Pentru Nicolae Manolescu, în vremea Cercului, Negoîtescu este „un estet ireductibil, polemizînd cu naționalismul cronic al ardelenilor”, luptînd „împotriva banalităților neosămănătoriste și provinciale la modă”, pentru a vorbi apoi de o a doua etapă, „în anii '60-'70, cînd estetismul este, din nou principala armă contra, de data asta, tematicii socialiste și a rudimentarei literaturi comandate de oficialitate”. De reținut și concluzia că, „chiar dacă adesea discutabile, judecățile de valoare ale criticului nu păcătuiesc niciodată prin abandonarea criteriului estetic, ci prin, cel mult, subiectivitatea unui gust complet neortodox”.

Fără a insista, să invocăm în trecere opinia lui Petru Poantă, din DGLR, conform căruia Negoîtescu „impune exclusiv criteriul estetic în evaluarea scrierilor literare” (Petru Poantă detaliază și nuantează în *Cercul Literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul originar*, Editura Clusium, 1997), ori poziția lui Alex Ștefănescu, care invocă „existența estetizantă” a lui Negoîtescu și faptul că acesta „iubea atît de mult profunzimile, încît le inventa”: „Se lăsa condus, cel mai adesea, de dorința de a trăi un moment de beatitudine estetică. Cînd era în criză de heroină literară, se mulțumea și cu un text slab, pe care îl folosea, recurgînd la autosugestie, ca pe unul valoros”.

În tot cazul, critica literară n-a depășit stadiul de tinerețe al convingerilor lui Negoïtescu (deși uneori, rareori, a intuit o schimbare de ton) și vede în el pe autorul Manifestului invocat anterior, pe Iovinescianul apărător și practician donquijotesc al esteticului, un mandarin al lui. Firește, pentru aceste fixări în idee, de vină nu e numai Negoïtescu, nici numai critica literară, care a simplificat perspectiva, ci și istoria în sine: Negoïtescu revine în viața literară târziu, publică pasager, iar sistemul critic – care să fie ilustrarea unei viziuni estetice – îi este deturnat de întâmplări ale vieții concrete. În fragmentele introductive adăugate în ediția din 1999 a volumului *Euphorion*, Balotă precizează: „Nego, condotier neobosit, ne propunea nouă, amicilor săi, un nou plan de bătaie, o nouă strategie în vederea cuceririi vreunui donjon din cetatea literară, adică a unei redacții în care noi să fim, dacă nu conducătorii oficiali, dar cel puțin eminentele cenușii și, evident, colaboratorii privilegiați. Proiecta uneori, tot mai rar, o «revistă a noastră», dar aceasta nu mai urma liniile clasic-ideale, trasate cu cincisprezece ani în urmă, pentru îndelung visatul *Euphorion*. Urmăream amuzat turbulențele amicului meu, zbaterea sa de cele mai multe ori vană, regretam strădaniile sale adeseori umiltoare pentru a-și plasa vreun articol într-o revistă. [...] Posibilitatea pe care o avea în noul climat de a participa la viața literară exacerbă în el un duh neliniștit al cabalei. Eșecurile – și erau numeroase – îl deprimau, dar depresiunile sale durau pe atunci încă puțin, abia căzut Nego își lua avântul într-un nou număr de trapez literar iar plasa în care cădea părea să-l azvîrle în sus”.

05. Excepțiile care confirmă regula: Gheorghe Grigurcu, Mircea Martin

Poate că putem descifra ceva din felul cum s-a înșelat critica literară – și enciclopedia – în legătură cu Negoïtescu trecînd în revistă opiniile lui Gheorghe Grigurcu. În *Critici români de azi*, Cartea Românească, 1981, Negoïtescu e trecut, firește, la secvența numită „Critica artistică și critica actualității”. Ba chiar este primul dintre criticii cu care Grigurcu legitimează o astfel de direcție. Căreia i-ar mai aparține, printre alții, Nicolae Manolescu, Cornel Regman, Lucian Raicu, Eugen Simion și nu numai ei. Lui Negoïtescu îi sînt analizate volumele *Lampa lui Aladin*, *Engrame*, *Analize și sinteze* și „romanul epistolar” care adună corespondența dintre Negoïtescu și Radu Stanca, esențial în descifrarea esteticii euphorioniste. Gheorghe Grigurcu vorbește despre „implicarea existențială din scrisul lui Negoïtescu”, cu consecințele relativizante în ceea ce privește judecata de valoare. „Critica lui I. Negoïtescu pare în acest volum (e vorba despre *Lampa lui Aladin*, n.n.) un exercițiu liber al sensibilității, cuprinsă de o ultimă învăpăiere paroxistică, înaintea disciplinării impuse de către istoria literară. Neprecizată, scara axiologică e acoperită de luxurianța vegetației exegetice care afectează a se susține prin sine”.

Verdictul e negativ și concluzia lui Grigurcu e fără milă: „În articolele lui I. Negoïtescu se regăsește în bună parte onctuoșitatea atît de controversată a lui Perpersicius”. Reiese un Negoïtescu narcisist, timid, inapt să atace și să se apare, posedat de vibrație lăuntrică atunci cînd scrie despre consacrați, risipind laude și creditînd fără măsură în alte cazuri. Se supune analiza lui Negoïtescu unui sistem? Se datează erorilor de evaluare vreunui raționament intim? Gheorghe Grigurcu nu pare interesat de astfel de aspecte.

Peste ani, în nr. 9-10/1995 din „Viața Românească”, Grigurcu publică însă un text cu titlul „Estetismul deschis al lui I. Negoïtescu”, comentariu la ediția a doua, din 1994, a *Scriitorilor români contemporani*, o replică implicită pe care o dă altora, dar înainte de toate sie-și. Iată cum începe acest text: „Ca și Vladimir Streinu, potrivit caracterizării pe care el însuși i-o face în *Istoria literaturii române*, I. Negoïtescu cultivă o critică ce aspiră a se

Section: LITERATURE

menține «într-o empirie estetică, adică într-o durată pură și vie, departe de generalitățile ce îndepărtează de obiect». Aceasta va să zică tratarea literaturii în imanența ei, ca un «concret necategorial», ca o modalitate a «vieții informulabile», ca o realitate «monadică». [...] Atitudine ce, firește, se asociază cu circumspecția față de istorism, psihologism și sociologism, forme ale pozitivismului». Or, Gheorghe Grigurcu descoperă acum că Negoïtescu „infirmă prejudecata unui estetism reducționist, artificios, frustrant, demodat”.

Continuă criticul: „Nu e vorba nici de un bigotism purist, nici de o închistare într-un ritual desuet, nici de un specific dubios și egoist, refractar la alte valori și semnificații. Postura estetică e una deschisă”, care vizează „integralitatea”, „mitologia”.

Analiza nu e foarte convingătoare, demonstrația propriu-zisă lipsește, dar Gheorghe Grigurcu observă sistemul din spatele cronicilor lui Negoïtescu. Concluzia, deși plasată în coordonate metaforice, e dincolo de orice dubiu: „Iată cum estetul Negoïtescu, trecînd prin experiențele istoriei, încercînd a exorciza actualitatea ei încîlcită și dureroasă și a limpezi viitorul, care este «noaptea prezentului nostru», ajunge a o transmuta în vizionarism. Ipostaza sa de *homo aestheticus* nu reprezintă o captivitate, o limită, ci, dimpotrivă, e deschizătoare de generoase orizonturi. Ea îi oferă un cult al valorilor spiritului rînduite sub steaua artei și disciplina unei consecvențe din care decurge un ethos” (126).

Pe acest traseu, afirmații decisive în articolul „La o reeditare”, publicat în volumul *De la un critic la altul*, în care se produce o veritabilă recuperare a lui Ion Negoïtescu. „Încă privită pieziș, supusă unor interpretări micșorătoare ori pur și simplu ignorată, personalitatea sa ni se înfățișează însă cu atît mai plină de promisiuni pentru viitorime cu cît condiția de *caz* e mai stîngenitoare și concomitent mai incitantă”. „Răstălmăcitul, ostracizatul I. Negoïtescu” e văzut prin prisma cîtorva dintre afirmațiile din prefața la *istoria* sa. Negoïtescu mărturisește acolo că *istoria* este „o operă de exil”, care nu putea fi realizată decît „sub zările libertății”. Or, gîndul care nu putea fi formulat decît în atari condiții e următorul: „ce ne spune literatura română asupra ființei noastre axiologice, adică ce sîntem noi românii și cum ne prezentăm noi în confruntarea istoriei?”. Este ideea sub care trebuie așezat tot scrisul lui Negoïtescu. Pe de altă parte, Grigurcu reține afirmația: „Criteriul estetic rămîne așadar o permanență inviolabilă în demersul meu, însă prin intermediul estetic eu m-am străduit să văd mai departe, mai în adînc”. Sînt afirmațiile lui Negoïtescu pe care Gheorghe Grigurcu le pune la temelie recuperării pe care o are în vedere și care pune în evidență aparentul paradox că „autorul *Poeziei lui Eminescu* s-a manifestat ca un acerb adversar al totalitarismului comunist”.

Așadar, un rafinat aproape decadent angajat în lupta pentru libertate nu e, de fapt, chiar o bizarerie. Ci dimpotrivă. Nu e vreo contradicție la mijloc, ci metoda proprie lui Negoïtescu, lui Lovinescu însuși, de altfel, de a refuza «actul gratuit» specific «estetismului absolutizant» care permite orice compromis moral, orice slăbiciune morală, transformată ipocrit în aderență la valoare. Pînă la urmă, ceea ce se relevă în misiunea critică pe care și-o asumă Negoïtescu este o conștiință. O conștiință în acțiune. Citim din Grigurcu: „Conform exemplului lovinescian, I. Negoïtescu, cel atît de sensibil, de deschis în raport cu orice semnal al esteticului, pune stavilă gratuității în conduita sa de critic, prin însăși delimitarea condiției acesteia”.

O poziție de felul acesta fusese intuită cu mult înainte de un Virgil Nemoianu. Pentru el, critica lui Negoïtescu – și e avut în vedere studiul despre Eminescu – este una arhetipală. Iar esteticul este, în acest caz, asumare subiectivă, trăire în exercițiu critic, o estetizare a receptării înseși și, finalmente, o depășire a esteticului. Spune Virgil Nemoianu: „Premisa necesară este, la subiectul cercetător, o stare de intensiv tumult, de efervescență fierbinte, la care participă în egal și nediscriminat amestec intelectul și simțurile, dorința și dăruirea,

cultura și instinctele, plasmile sentimentale, stare care face ca întâlnirea cu «*substanța lirică*» să nu fie o ciocnire de corpuri dure și articulate (cum e adesea actul critic), ci o topire de materiale moi, o împreunare de lave voluptuos-curgătoare, să nu fie luptă, ci iubire. Abia acum, ca rod al acestei îmbrățișări, se naște ceea ce va fi obiectul criticii lui I. Negoțescu: «*imagini-cristal*», *nuclee* ale operei, semnalele «*sonurilor*», *adevărații sîmburi ai creației*».

Aventura estetică propusă de I. Negoțescu, una pe cont propriu, care explică „gusturile excentrice” de care vorbea Nicolae Manolescu, duc în cele din urmă la o explorare în adîncime a operei. Adept al lui Lovinescu, Negoțescu îl și trădează, dacă nu cumva e vorba despre o aprofundare a lui, mutînd experiența estetică în ființă, în trans-individual și în trans-istoric.

Ce e de demonstrat e dincolo de orice dubiu: Negoțescu e perceput drept campionul valorilor estetice. Dar lucrurile, indiscutabil, sînt ceva mai complicate. Și ele pun în evidență opțiuni în mișcare. Ciudat cum critica literară a rămas fixată în imaginea de tinerețe a lui Negoțescu.

O excepție, de asemenea, Mircea Martin. În volumul *Radicalitate și nuanță*, el evocă figura criticului sub titlul „Ion Negoțescu, estetul incoruptibil”, un titlu înșelător, care poate crea senzația că Mircea Martin vede în Negoțescu exclusiv pe estetul pe care nimic n-ar putea să-l perturbe. Mircea Martin invocă înainte de toate faptele, dovezile adeziunii lui Negoțescu la autonomia esteticului, iar dintre ele nu lipsește *Manifestul* din 1943: „A conceput *Manifestul* din 1943 adresat lui Lovinescu în semn de adeziune la direcția citadină, occidentală, sincronistă, dată de acesta culturii române contemporane, precum și la disocierea valorilor și preeminența criteriului estetic [...]”. De reținut ordinea acestor fapte; prioritară este angajarea ideologică, și anume înscrierea literaturii române printre valorile europene, gînd, de asemenea, maioreșcian. E interesant că Mircea Martin reține și citează din textul lui Negoțescu următoarea afirmație: „Pentru noi, literatura română nu înseamnă un fenomen închis, petrecut într-o țărnuire autarhică, nu o contribuție pitorească la etnografia europeană, ci o ramură tînără a spiritualității continentale, ramură străbătută de aceeași sevă și încărcată de același roade, chiar dacă pămîntul în care s-au împlîntat rădăcinile e altul”.

Concluzia lui Mircea Martin vine firesc: Negoțescu este „cel mai apropiat și mai demn dintre descendenții lovinescieni”. Lovinescian chiar prin această angajare, Negoțescu a trăit în orizont moral, iar Mircea Martin exact acest lucru îl reține: „acest degustător avizat și subtil al tuturor savorilor literare autohtone și străine, acest incoruptibil estete a fost un om pentru care *problema morală* există. Meditația de ordin etic nu lipsește din valorizările sale estetice”. Iar mai tîrziu: „criticul a descoperit acea fibră morală care l-a ajutat să refuze compromisurile. I-a fost dat tocmai lui - alături de atît de puțini alții - să salveze onoarea intelectualilor români”.

Așadar, cuvîntul incoruptibil din titlul evocării lui Mircea Martin trimite spre dimensiunea angajată și angajantă a scrisului lui Negoțescu. Cît despre admirația lui pentru Agârbiceanu, ea se înscrie în diagnosticul-analiză propus de același Mircea Martin: „Există în critica lui I. Negoțescu o credință în ficțiune, adică în absolutul artei, care îi intensifică trăirile și face posibile interferențe semnificative între existențial și estetic. Criticul persistă în iluzie, în autoiluzionare - modelul îndepărtat e acela al ironiei romantice - pînă la a resimți nerealizarea *artistică* înșăși ca pe un eșec vital”. Eșec vital, adică un eșec care instituie viața.

06. Momentul Euphorion și I.L.Caragiale

Valori estetice, așadar? Valori estetice pe care Negoțescu le-a depășit? O plasare în chiar miezul esteticului și, în același timp, în afara lui?! Aici intervine toată discuția despre

Section: LITERATURE

euphorionism, pe care o relevă corespondența lui Negoîtescu cu Radu Stanca și câteva dintre scrierile lui Nicolae Balotă, concept căruia timpul i-a cenzurat existența. Pentru tinerii aceștia fascinați de ironia tragică a romanticilor germani, pentru tinerii aceștia care trăiesc în orizont cultural și estetic, esteticul nu e o valoare în sine; el este fundamentat de superbia propriei iluzii, a conștiinței ei. Într-o scrisoare din 1945, Negoîtescu nota: „Ceea ce ne face asemănători (pe noi din Cerc) romanticilor germani, adică mai precis grupului surprins de cartea admirabilă a Ricardei Huch, e ironia noastră, dar și mai accentuată, căci la noi nu e numai ironia față de lume, ci ironia față de noi înșine, teribilă, devoratoare, dar delicioasă”.

La drept vorbind, e încorporată în trăirea estetică chiar această deșertăciune superbă din ironia romantică. Dar decantările merg și mai departe. Pe 28 aprilie 1946, Negoîtescu scris: „Definiția lui Schiller mi-a plăcut, căci răspunde tendinței tot mai vii ce o avem (și care în fond e aceeași ce ne animă pe noi la Sibiu) de a da operei de artă dimensiunea «celeilalte valori» – dacă îți place expresia... Căci valoarea estetică de abia atunci își descoperă semnificațiile ei multiple, când trăiește în concubinaj cu alta. Iată de ce tragicul, cum spune amicul nostru comun Schiller, nu există decât acolo unde există moralul”.

La câteva luni, pe 3 iunie 1946, lucrurile par să se clarifice, iar cuvântul Euphorion devine emblematic pentru viziunea despre estetic a lui Negoîtescu. În scria lui Radu Stanca: „*Euphorion* e un simbol bogat și cerchist. El simbolizează tot ce e nou pe plan spiritual («Poezie în sine», fără timp, loc și persoană, cum spune Goethe într-o convorbire cu Eckermann), romantismul ca și Revoluția franceză. Într-o explicație dată lui Eckermann, Goethe mărturisește intenția inițială de a-l face pe Euphorion să culegă roadele unui deznodământ fericit, și a fost împiedicat numai de impresia profundă ce i-a produs-o moartea lui Byron la Missolonghi. De aici, consecințe cu tâlc. Ca fiu al Elenei și al lui Faust, în Euphorion s-au contopit spiritul grecesc, apolinic (limitele, ordinea elină) și fausticul modern al europeanului, adică dinamismul, avântul nesăbuit. Preponderând acesta din urmă, Euphorion e mînat spre dezastru. // În introducerea mea (la revista pe care o proiecta și care urma să se numească „Euphorion”, n.n.), eu voi propune ca țintă a noastră pe acel Euphorion inițial al lui Goethe, în care s-au armonizat ordinea, măsura, regula grecească și fausticul – romanticul germanic. Toate decăderile romantice contemporane, semne ale crizei și dezastrului, cum naturalismul și suprarealismul etc. Sînt consecințele acelei rupturi din Euphorion. Noi să propune restaurarea goetheană. Poezia Cercului e pe această linie. Iar delimitările noastre între genuri și între valori au același sens”.

Pe 7 august 1947, Negoîtescu conchidea că „pentru poziția noastră cerchistă”, scrierile estetice ale lui Schiller „au o importanță extraordinară, prin *accentul moral al esteticii schilleriene*: așa cum viziunea noastră estetică trebuie să fie o viziune morală”. Și totul dintr-o înțelegere care implică sincronizarea și înscrierea în etosul și contemporaneitatea europeană. Între Negoîtescu și prietenul său Radu Stanca, om de teatru care se pregătea să pună în scenă *O scrisoare pierdută* de I.L.Caragiale, are loc un schimb de replici despre sensurile operei marelui dramaturg. Hermeneutica articulată aici pune în evidență o viziune despre estetic în coordonatele euphorionismului. Scria Negoîtescu pe 13 august 1947: „Sincer mă îndoiesc că *Scrisoarea pierdută* ar fi depășit un mare succes de sezon la Berlin (ceea ce nu scade nimic din măreția estetică pură a lui Caragiale, dar atîta timp cît operele literare românești nu vor presupune – chiar și cînd lucrul nu se declară cu ostentație – marile dimensiuni ale moralului – tragicului – sublimului – religiosului – misticului, ele nu vor intra în conștiința permanentă a publicului european”.

Și pe această temă insistă, în aceeași scrisoare: „pentru noi Caragiale poate rămîne clasic și veșnic actual, căci sufletul nostru e astfel alcătuit că știm trăi numai pe o singură coardă, cea estetică, dar occidentalul european (de altfel, ca și rusul) nu rezistă decât la

valoarea estetică conjugată cu altele, care de-abia ele să-i dea adâncime și semnificație durabilă”. Nuanțele interpretării lui Negoïtescu pe tema Caragiale se dezvoltă în alte scrisori. Într-un loc, e invocat Schiller, cu *Scrisori asupra educației estetice a omului*, din care Negoïtescu reține ideea că „moravurile țin de estetic” (13 august – 1947 p. 104). Altundeva (17 septembrie 1947), ideea e dezvoltată: „Sînt de acord cu aprecierea ta, că în Caragiale se unește lumea moravurilor cu cea estetică și deci e depășit esteticul pur. Că e vorba numai de moravuri sub unghi estetic și nu de morală, se vede și din faptul că pe eroii caragialești (pe care tu încerci acum, pe drept cuvînt, să-i prezinți antipatici, chiar odioși) nu-i așteaptă nici o pedeapsă, ci rămîn în estetic indiferent”.

Ciudat cum, dintre exegeții lui Caragiale, nimeni n-a luat în serios opiniile lui Negoïtescu. Dar, dincolo de cît de mult sau de puțin spun ele despre Caragiale, ele relevă nu numai preocuparea lui Negoïtescu de a răsturna cu o libertate maximă clișeele, ci o viziune asupra artei și esteticului. Altfel, lui Caragiale i se reproșează explicit (cam cum o făcea Gherea) absența unei perspective moralizatoare, rămînerea în pur estetic. Iată cum continuă Negoïtescu: „Această indiferență estetică a lor, dinafară și moral privită, e imorală [...]. Deci salvarea teatrului caragialesc trebuie să vină, așa cum faci tu, din moralitatea viziunii de înscenare, deci din afara operei caragialești. Tu vei prezenta opera lui Caragiale și prin viziunea ta o vei face morală. // Mă îndoiesc că poate avea vreo semnificație reală fluierătura de la premiera *Noptii furtunoase*, cum mă îndoiesc că acțiunea școlii să fi fost atît de puternică încît doar prin amoralitatea lui Maiorescu, care a impus acest punct de vedere, să primim fără antipatie decenii de-a rîndul acești eroi condamabili. Mai degrabă, interpretarea maioreșciană s-a impus fiindcă era firească sufletului estetizant. Fă-o, așadar, să nu mai fie firească!”. Continuă Negoïtescu: „Tocmai în moral e omul mai liber, e omul față în față cu centrul structurii sale axiologice. [...] Moravurile nu pot deveni decît estetice, căci valoarea socială îmi pare, cum am spus, capabilă de a se transforma în valoare estetică”.

În fapt, cam aceeași este opinia lui Nicolae Balotă, euphorionistul *par excellence*, despre Caragiale, total ignorată de critica literară. Ceea ce i-ar caracteriza pe scriitorii munteni, spune Balotă într-o încercare de tipologizare cu care începe capitolul despre Pavel Dan din *De la Ion la Ioanide*, este „estetismul (cu toate formele pseudo-estetismului)”. Și exemplificarea e următoarea: „Cei doi Caragiale nu sînt nici pe departe – în acest, sens, fundamental, al prozei *munten* – atît de depărtați unul de altul, pe cît se pare. [...] Dar a avea patima stilului, a cuvîntului în sine (în mod egal pasionant, fie că își ia zborul de pe buzele unui moftangiu ori ale unui rafinat) implică o non-identificare estetică cu cele spuse, cu cele implicate în cuvînt. Această non-identificare poate fi ironică distanțare (I.L.Caragiale)”. Doar că, revenind la Negoïtescu, în cele din urmă poziția lui se apropie riscant de mult de aceea a lui Gherea, pe care o vom întîlni și la Virgil Nemoianu, unul dintre cititorii cei mai atenți ai lui Negoïtescu. În *Istorie*, dincolo de cîteva observații de finețe referitoare la acest „obsedat artizan al cuvîntului” care era Caragiale, Negoïtescu aduce în discuție estetismul dramaturgului: „Cinism? Cinic era de bună seamă autorul marionetelor exuberante și cretine din *D-ale carnavalului*, această *commedia dell'arte* băștinașă. Oricum, cinismul caragialian se împletește cu estetismul său – atracția formelor și stilurilor, în care nu profunzimea vederilor contează, ci variabilitatea lor, iscusința de a le alterna”.

Și, finalmente, ca o consecință a estetismului, impactul nefast asupra societății românești: „Căci, oricît ar detesta politic lumea creației sale antiutopice, estetic, Caragiale se lasă cu deliciu corupt de ea și astfel, prin empatie, literatura lui devine, din adversară, complice cu antiutopia, influențînd în rău pe români. Rîsul caragialian atacă nu numai pe adversar, ci și capacitatea morală a emitentului său – și poate în aceasta constă cinismul unui scriitor atît de agreat și atît de promițător pentru noua critică românească”. Este cam ceea ce

avea să spună la un moment dat Nemoianu. Într-o intervenție dintr-o anchetă a revistei „Vatra” pe tema actualității lui Caragiale, Virgil Nemoianu afirmă: „Rămîne însă în picioare faptul (cu regret fie spus) că impactul public al lui Caragiale asupra imaginarului românesc este nesănătos. Tocmai pentru că acesta scrie de fapt iertător și jucăuș, cititorii se simt îndreptățiți în opțiunea lor spre cinism, spre relativism, spre indiferență, spre nivelarea virtuților și viciilor” („Comicul simplu”, în „Vatra”, nr. 12, 2012, p. 26). Or, faptele descind, cu toate ocolirile parcurse între timp, din Gherea, care îi reproșa lui Caragiale, în termenii lui Richard Rorty, că nu e un *metafizician*, ci un *ironist* și că opera lui nu are asupra publicului acea influență care se cere unei opere literare: „Caragiale ne dă un fragment din viața reală. Această viață îl face să rîdă, și la rîndul lui, prin talentul său, ne face să rîdem împreună cu el. O dată ce această viață conține anomalii grave, căutînd, le vom descoperi atît pe dînsule, cît și dureroasa lor însemnătate. // Dar autorul nostru nu dă anomaliilor acea însemnătate ce le-o dăm noi. El rîde și rîde cu poftă, nu se simte nici amărăciunea, nici revolta în rîsul lui, și de aceea rîsul lui nu poate să aibă acea adîncă seriozitate, acea mare însemnătate socială pe care ar putea să o aibă, dacă autorul nostru ar rîde cu același talent, dar pătruns de un ideal social înalt. [...] Idealul social călăuzește satira artistului, îndreptîndu-i rîsul, făcînd ca acest rîs să fie mai serios, mai amar, făcînd să ardă mai tare, să ardă acolo unde să fie ars. D-l Caragiale e indiferent în materie de politică socială; el n-are acest înalt ideal trebuincios, ceea ce scade în parte însemnătatea satirei sale”.

Cu atît mai interesant că drept model de ideal social în satiră e invocat Voltaire, un iluminist. Veacul al optsprezecelea ar fi fost numit *veacul lui Voltaire* tocmai datorită idealului înalt din opera sa. Or, Caragiale e, din acest punct de vedere, un anti-iluminist. În locul oricărui fel de militantism, plăcerea, relativizarea, ironia.

Oricît ar părea de paradoxal, o întrebare se impune: ideile acestea despre Caragiale, ale lui Negoîtescu, ale lui Balotă, ale lui Virgil Nemoianu, nu-și vor fi avînd rădăcinile (oricît de ascunse) în E. Lovinescu?! În fond, pe ce se bazează verdictul negativ dat de Lovinescu operei lui Caragiale și lui Eminescu? Lipsa lui Lovinescu de sensibilitate pentru Eminescu sau pentru Caragiale are la bază poate tocmai pe o ieșire din estetic; mai exact, un conținut care nu-și găsea loc în viziunea lui Lovinescu despre identitatea și evoluția civilizației române. Căci literatura se află, și la el, în siajul civilizației. Așa se va întîmpla, finalmente, și cu Negoîtescu, lucru observat prea bine de Ghe. Grigurcu. Și, în acest caz, va fi avînd dreptate G. Călinescu în secvența care deschide textul lui despre Agârbiceanu din „Contemporanul”, zicînd „cei care combat tendința noastră fac asta fiindcă ar voi să îmbrățișăm tendința lor”. Căci „tendința” lui Lovinescu, bazată pe autonomia esteticului, înseamnă, în realitate, sincronizare cu Europa. Aderare la modernitate. Este, anterior, „tendința” lui Maioreșcu; ulterior, a lui Negoîtescu însuși.

BIBLIOGRAPHY

1. Nicolae Balotă, *Caietul albastru, Timp mort 1954- 1955, Remember 1991-1998*, vol I-II, Ediția a treia adăugită, Ideea Europeană, București, 2007.
2. Nicolae Balotă, *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX*, Editura Eminescu, București, 1974.
3. Nicolae Balotă, *Euphorion. Eseuri*, Ediția a doua revizuită și adăugită, Editura Cartea Românească, 1999.
4. G. Călinescu – *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, București [Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982].

Section: **LITERATURE**

5. G. Călinescu – *Istoria Literaturii Române. Compendiu*, Ediția a II-a revăzută, Editura Națională Mecu, București, 1946.
6. G. Călinescu – „Probleme și exemple”, în „Contemporanul”, nr. 9, 7 martie 1958.
7. Șerban Cioculescu – „Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu”, în „Viața Românească”, în „Viața Românească
8. Constantin Ciopraga – *Literatura română între 1900 și 1917*, Editura junimea, Iași, 1970.
9. — *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VI, 1954-1955, Coordonare generală și prefață Acad. Eugen Simion, Coordonator redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Nicolae Bîrna, Oana Soare, Oana Safta, Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Alina Crihană, Nicoleta Ifrim, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2011
10. — *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VII, 1956-1957 – Coordonare generală și prefață Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei terian, Andrei Grigor, Nicoleta Ifrim, Alina Crihană, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
11. — *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VIII, 1958-1959 – Coordonare generală Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Cristina Balinte, Mihai Iovănel, Andrei Terian, Nicoleta Ifrim, Andrei Grigor, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
12. Cubleşan, Constantin – *Ion Agârbiceanu – Opere fundamentale*, în „Bucovina Literară”, nr. 3-4, martie-aprilie 2015, p. 6-8.
13. Pompiliu Constantinescu – *Scrieri*, Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, Editura pentru Literatură, București, 1967.
14. *Dicționar analitic de opere literare românești* – vol. I-II, Coordonare și revizie științifică: Ion Pop, Casa Cărții e Știință, Cluj-Napoca, 2007
15. Mihail Dragomirescu, *Sămănătorism, poporanism, criticism*, Editura Institutul de Literatură, București, 1934.
16. Șerban Cioculescu – *Viața lui I.L.Caragiale. Caragialiana*, Editura Eminescu, București, 1977.
17. Ioan Petru Culianu – *Studii românești. Fantasma nihilismului. Secretul doctorului Eliade*, Traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, Nemira, 2000, București.
18. Alexandru George – „Citiți-l pe Agârbiceanu”, în *Altereveniri, restituiri, revizuirii*, Editura Cartea Românească, București, 2003.
19. Gheorghe Grigurcu – *Critici români de azi*, Editura Cartea Românească, București, 1981.
20. Gheorghe Grigurcu, „Estetismul deschis al lui I. Negoïtescu”, în „Viața Românească”, anul XC, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1995,.
21. Gheorghe Grigurcu – „La o reeditare (I. Negoïtescu)”, în *De la un critic la altul*, Editura Convorbiri Literare, Iași, 2005, p. 56-61.
22. Ion Hangiu – *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, Argument de Ion Dodu Bălan, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
23. Mihai Iovănel, *Cornel Regman*, în *Dicționarul General al Literaturii Române*, P-R, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, București, 2006.
24. E. Lovinescu, *Scrieri 3. Aqua forte* [Anexă], Ediție de Eugen Simion, Buucurești, Editura Minerva, 1970.

25. E. Lovinescu – *Critice. I. Istoria Mișcării „Sămănătoriste”*, Editura Ancora, București, f.a. (1925).
26. E. Lovinescu – *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I-III, Editura Minerva, București, 1981.
27. Nicolae Manolescu – *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
28. Nicolae Manolescu – „Dureri înăbușite”, în „România Literară”, nr. 23, 2003.
29. Nicolae Manolescu – „Ion Agârbiceanu. 50 de ani de la moarte”, în „România Literară”, nr. 50, 2013.
30. Nicolae Manolescu – *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. 3. Critica. Eseul*, Editura Aula, Brașov, 2001.
31. Mircea Martin – „Ion Negoițescu, estetul incoruptibil”, în *Radicalitate și nuanță*, Editura Tracus Arte, 2015.
32. Dumitru Micu – „Ion Agârbiceanu la 80 de ani”, în „Viața Românească”, nr. 9, 1962, p. 83-85.
33. Dan C. Mihăilescu – *Îndreptări de stînga*, Humanitas, București, 2005.
34. ——— Minerva. *Enciclopedia Română*, Editura Comitetului de redacție al Enciclopediei Române Minerva, Cluj Napoca, 1930.
35. Dumitru Micu – *Scurtă istorie a literaturii române*, vol. I, Editura Iriana, București, 1994.
36. Basil Munteano – *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Editions du Sagittaire, 1938.
37. A. Naum – „Premiul Eliade-Rădulescu. I. Agârbiceanu, *În întunerec*, București, 1910 – Raport de A. Naum”, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Științifice”, Seria 2, Tom 33, 1910-1911.
38. I. Negoitescu – „Agârbiceanu văzut azi”, în „Familia”, nr. 11, 1990.
39. I. Negoitescu – *E. Lovinescu*, Editura Albatros, București, 1970.
40. I. Negoitescu – *Engrame*, Editura Albatros, București, 1975.
41. I. Negoitescu – *Istoria literaturii române*, Vol. I (1800-1945), Editura Minerva, București, 1991.
42. I. Negoitescu – *Însemnări critice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970.
43. I. Negoitescu – *Ora oglinzilor*, Pagini de jurnal, memorialistică, epistolar și alte texte cu caracter confesiv, Ediție îngrijită, prefață și note de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj, 1997.
44. I. Negoitescu – *Scriitori moderni*, Editura pentru Literatură, București, 1966.
45. I. Negoitescu, *Straja dragonilor*, Ediție îngrijită și prefață de Ion Vartic, Epilog de Ana Mureșan, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1994.
46. Virgil Nemoianu – „Comicul simplu”, în „Vatra”, nr. 12, 2012, p. 26
47. I. Negoitescu, Radu Stanca – *Un roman epistolar*, Editura Albatros, București, 1978.
48. Z. Ornea – *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
49. Z. Ornea – „Literatură și morală”, în „România Literară”, nr. 26, 1999.
50. Z. Ornea – *Sămănătorismul*, Editura Minerva, București, 1970.
51. Z. Ornea – *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980.
52. Z. Ornea – „Un roman inedit al lui Agârbiceanu”, în „România Literară”, nr. 43/1997.
53. Petru Poantă – *Ion Agârbiceanu*, în *Dicționarul General al Literaturii Române*, A-B, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, București, 2006.

54. Perpessicius – *Opere. Mențiuni critice*, vol. 2, Editura Minerva, București, 1972.
55. Perpessicius – *Opere. Mențiuni critice*, vol. 5, Editura Minerva, București, 1972.
56. Petru Poantă – *Cercul Literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul originar*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1997.
57. Marian Popa – *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, I-II, 23 august 1944-22 decembrie 1989, Versiune revizuită și amendată, Editura Semne, București, 2009.
58. Lucian Predescu – *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, Ediție Anastatică, Editura Saeculum I.O. Editura Vestala, București, 1999.
59. Cornel Regman – *Agârbiceanu și demonii, Studiu de tipologie literară*, Editura Minerva, 1973.
60. Eugen Simion – *Scriitori români de azi*, III, Editura Cartea Românească, București, 1984.
61. Const. Șăineanu, *Noui recenzii(1926-1929)*, Adevărul, 1930
62. Ion Vartic – *Ion Agârbiceanu*, în Mircea Zăciu, Marian papahagi, Aurel Sasu (coordonatori), „Dicționarul Scriitorilor Români”, A-C, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
63. Lucian Valea – *Generația amânată*, Ediție îngrijită de oana Valea și Mircea Măluț, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2002.
64. Cristian Vasile – *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu, 1965-1974*, Editura Humanitas, 2014.
65. Tudor Vianu – *Arta prozatorilor români*, Editura Minerva, București, 1981.
66. Răzvan Voncu – „Agârbiceanu (aproape) necunoscut”, în „România Literară”, nr. 1/2011
67. Răzvan Voncu – „Realismul aspru al lui Agârbiceanu”, în „România Literară”, nr. 4/2015.
68. Mircea Zăciu – *Ion Agârbiceanu*, Editura pentru Literatură, București, 1964.
69. Mircea Zăciu – *Ion Agârbiceanu* (pafață), în Ion Agârbiceanu, *Opere, I, Schițe și povestiri*, Editura pentru Literatură, București, 1962.